

A kulturális gazdaság szerepe a hazai nagyvárosok megújulásában

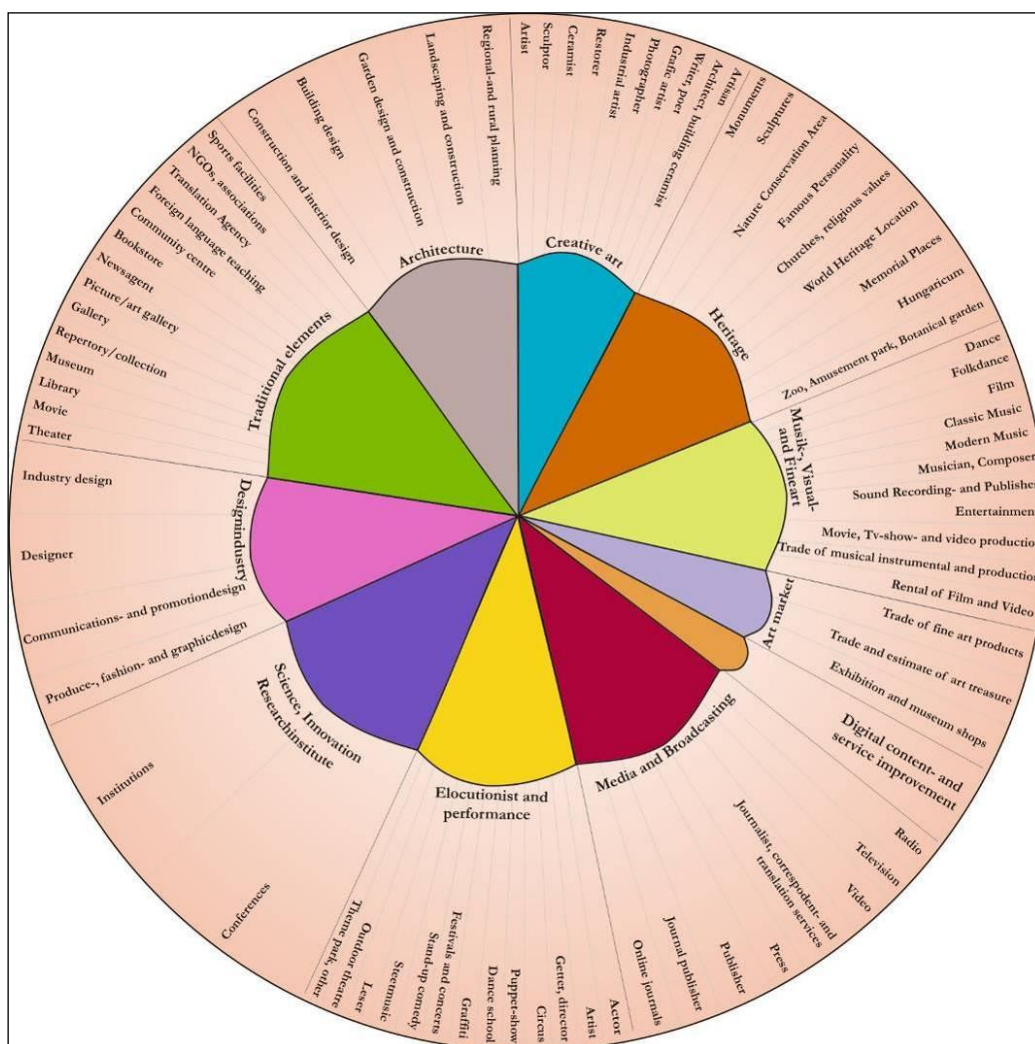
1. A kutatás főbb lépései és tudományos eredményei

A 2008 áprilisában induló kutatásunk során nem kevesebbre vállalkoztunk, mint hogy összetett és igényeink szerint árnyalt, de geográfiai nézőpontból vizsgáljuk a kulturális gazdaságnak a hazai városhálózatra, illetve még egy szinttel lejjebb: a hazai városok belső struktúrájára gyakorolt hatásait. A folyamat kezdetén megfogalmazott hipotéziseink szerint a nemzetközi és a hazai geográfiában is teret nyerő elképzeléseknek megfelelően a kultúra teremtése és fogyasztása, tágabban: a kreativitással és a tudással összefüggő gazdasági ágazatok igen jelentős szerepet játszanak globális szinten a régiók és a városok differenciálásában, kimutatható és jelentős hatást gyakorolnak hazai városaink fejlődésére is. Budapest e tekintetben vett fejlődési pályái ekkor már viszonylagosan jól feltártak, ha részleteiben nem is, általánosságában mindenképpen dokumentáltnak tűntek (többek között Enyedi György, Kovács Zoltán, Lukovich Tamás munkái nyomán), ezért a kutatást a vidéki nagyvárosokra fókuszálva kívántuk elvégezni. Előzetesen azt feltételeztük, hogy a tágran értelmezett kulturális gazdaság szerepe ezen a települési szinten is jelentősen növekedett, olyannyira, hogy akár a városok funkcionális szerkezetét is befolyásoló tényezővé léphetett elő. Ennek bemutatása érdekében statisztikai, önálló empirikus adat-felvételezéseken alapuló és összehasonlító kvalitatív vizsgálatokat terveztünk a városok egy tágabb és egy kiválasztott, szűkebb körére. Kezdetről fogva előtérben volt Pécs, mint a 2010-es év egyik kulturális fővárosa Európában (továbbiakban: EKF), ugyanis már az előzetes szakirodalmi tájékozódás során is nyilvánvalóvá vált, hogy a rendezvény európai léptékben abba az ún. „mega-event” kategóriába esik, amely komoly impulzust képes adni a kulturális gazdaság fejlődésének. A Pécsre érintő kiemelt vizsgálataink másik motivációja az volt, hogy „kéznel” lévén, biztosította a városszerkezeti változások folyamatos nyomon követésének lehetőségét.

A kutatás elméleti alapvetései közül a legfontosabb az volt, hogy mit jelent, és hogyan értelmezhető a kulturális gazdaság (és hasonló, egymást részben átfedő fogalmak: kulturális ipar, kreatív ipar/gazdaság, tudásgazdaság stb.) hazai kontextusban. A célunk az elméleti kutatásokkal, szakirodalmi elemzésekkel az volt, hogy a definíciós egyértelműsítés mellett olyan lehatárolási módszert is kidolgozzunk, amely alapul szolgálhatott a későbbi empirikus vizsgálatokhoz.

Természetesen, a nemzetközi szakirodalomban fellelt tagolások, rendszerek, csak részlegesen nyújtottak használható fogódzókat a hazai vizsgálatokhoz. A kreatív ágazatok szerepe lényegesen marginálisabb, mint a világgazdaság centrumaiban, és sokkal nagyobb súllyal vannak jelen a hagyományos kulturális ágazatok. Kifejezetten gyenge lábakon áll (még) a kulturális termékipar. Jelentősége, súlya alapján azonban célszerűnek tűnt a vizsgálat spektrumát a kultúra hagyományos intézményrendszerére, valamint a tudásgazdaságra, mindenekelőtt a jelentős gazdasági szereplővé váló egyetemekre kiterjeszteni. A hazai kulturális gazdaság azonban még így is aránylag gyengén fejlett, és igen

behatárolt piacon próbál működni. Kifejezetten a vidéki nézőpontot alapul véve, szinte teljesen a lokális, de legalábbis a hazai – nyelvi és kulturális közösségi értelemben nemzeti – piacra beszorítva működik, itt viszont a lehetőségeit jelentősen korlátozza az eleve csekély méret, azon belül a diszkrecionális jövedelmek korlátaival jellemezhető helyzet, valamint a fogyasztási szokásokon belül tapasztalható, a kultúrára vonatkozó maradékelvűség. A vizsgálatokat ráadásul abban az időszakban végeztük el, amikor a világ- és hazai gazdaság drámai visszaesése és elhúzódó stagnálás közeli állapota minden piaci szereplő számára nehéz körülményeket teremtettek. Ez különösen előtérbe helyezi a hazai kulturális gazdaság egyik sajátosságát, mégpedig az állami és helyi önkormányzati finanszírozás jelentőségét, általában: az állami szektor kiemelt súlyát a kultúra területén. Ez a helyzet eleve a kulturális ágazat relatíve gyenge potenciálját mutatta meg a városok megújulásában.

1. ábra. A kulturális gazdaság lehetséges részterületei Magyarországon

A meghatározott területekhez az adatgyűjtés és az összehasonlíthatóság érdekében végül TEÁOR-kódokat rendeltünk, összesen 55, a hazai statisztikai rendszerben számon tartott gazdasági tevékenységet sorolva a kulturális gazdaság tárgykörébe.

1. táblázat A kulturális gazdasághoz tartozó tevékenységek

Gazdasági tevékenység	
18.11 napilapnyomás	72.11 Biotechnológiai kutatás, fejlesztés
18.12 nyomás, kivéve napilap	72.19 Egyéb természettudományi, műszaki kutatás, fejlesztés
18.13 nyomdai előkészítő tevékenység	72.20 Társadalomtudományi, humán kutatás, fejlesztés
18.14 könyvkötés, kapcsolódó szolgáltatás	73.11 reklámügynöki tevékenység
18.20 egyéb sokszorosítás	73.12 Médiareklám
32.11 érmegyártás	73.20 Piac-, közvélemény-kutatás
32.12. ékszergyártás	74.10 Divat-, formatervezés
32.13 divatékszer gyártása	74.20 Fényképészet
32.20 hangszergyártás	74.30 Fordítás, tolmácsolás
47.61 Könyv-kiskereskedelem	85.10. Iskolai előkészítő oktatás
47.62 Újság-, papíráru-kiskereskedelem	85.20 Alapfokú oktatás
47.63 Zene-, videofelvétel kiskereskedelme	85.31 Általános középfokú oktatás
58.11 Könyvkiadás	85.32 Szakmai középfokú oktatás
58.12 Címtárak, levelezőjegyzékek kiadása	85.41 felső szintű, nem felsőfokú oktatás
58.13 napilapkiadás	85.42 Felsőfokú oktatás
58.14 folyóirat, időszaki kiadvány kiadása	85.51 Sport, szabadidős képzés
58.19 egyéb kiadói tevékenység	5.52 kulturális képzés
58.21 Számítógépes játék kiadása	85.53 Járművezető-oktatás
58.29 egyéb szoftverkiadás	85.60 Oktatást kiegészítő tevékenység
59.11 Film-, video-, televízióműsor-gyártás	90.01 Előadó-művészet
59.12 Film-, video-, televíziós műsorfelvétel utómunkálatai	90.02 Előadó-művészetet kiegészítő tevékenység
59.14 Filmvetítés	90.03 Alkotóművészet
59.20 Hangfelvétel készítése, kiadása	90.04 Művészeti létesítmények működtetése
60.10 Rádióműsor-szolgáltatás	91.01 könyvtári, levéltári tevékenység
60.20 Televízióműsor összeállítása, szolgáltatása	91.02 múzeumi tevékenység
71.11 Építészmérnöki tevékenység	91.03 történelmi hely, építmény, egyéb látványosság működtetése
71.12 Mérnöki tevékenység, műszaki tanácsadás	91.04 növény-, állatkert, természetvédelmi terület működtetése
71.20 Műszaki vizsgálat, elemzés	

A második fontos problémánk a vizsgálatba vont városok körének kiválasztása és a módszertan finomítása volt. Abban biztosak voltunk, hogy a méret ebből a szempontból döntő jelentőségű faktor, mert a helyi kulturális piac egy kritikus mérete, tömege mindenképpen szükségesnek látszott a fejlődés beindulásához, még akkor is, ha az érintett szektor részben külső piacra „termel” – például a kulturális turizmus révén. Ennek a logikának nyomán statisztikai vizsgálatot kezdtünk a kulturális gazdaság jelentőségéről a megyei jogú városok bázisán. A kiterjesztett mintából a felépített adatbázis és az ebből készített elemzésünk ebben az esetben még csak kéziratos formában léteznek.

A statisztikai alapú kutatás legfontosabb, általánosítható tanulsága hogy a kulturális gazdaság a legtöbb megyei jogú városban – funkcionális értelemben: a hazai közép- és nagyvárosok körében – sokszor csak igen embrionális állapotban létezik. A küszöb igazából jóval feljebb látszik kialakulni, és szorosan kötődik a jelentős felsőoktatási központok létezéséhez. Ezért a kutatás következő, harmadik fázisában már helyi, empirikus és kvalitatív elemeket ötvöző vizsgálatokban, külső, az adott települések sajátosságait jól ismerő kutatók bevonásával arra kerestük a választ, hogy milyen fejlettséget ért el és milyen szerepet játszik a kulturális gazdaság Szegeden, Debrecenben és Szombathelyen. Az első kettő a klasszikus egyetemi központokat képviselte, a harmadik – mint a legnagyobb, és funkcionálisan legfejlettebb megyeszékhelyek egyike, amelynek regionális funkciói és egy korlátozottabb felsőoktatási szerepköre is van – egyfajta kontrollszerepet játszott. Ezzel párhuzamosan, természetesen sokoldalú és igen részletes vizsgálatokat végeztünk Pécsen. Ezek kiterjedtek kérdőíves felmérésekre (kulturális fogyasztási szokásokról), a kulturális kínálat részletes elemzésére, a kulcsszereplőkkel végzett fókuszcsoporthoz tartozó interjúkra.

Az egyetemek központi szerepe több dimenzióban is kirajzolódott. Egyfelől, a több ezer főnyi kvalifikált munkaerő-tömeget foglalkoztató nagy egyetemi centrumok az adott települések gazdasági szerkezetében eleve megkerülhetetlen szerepet játszanak. Azonban vannak addicionális elemek is, amelyekre a kutatások egyértelműen rávilágítottak. Így a kreatív ipar számos eleme, például a könyvkiadás, igen szorosan kötődik ezekhez a szellemi központokhoz, és nem egy esetben találkozhatunk olyan spin-off cégek – nyugat-európai mértékkel mérve igencsak embrionális – kezdeményeivel is, amelyek szintén a tudásgazdaság piaci szektorát erősítik. Talán ennél is fontosabb, hogy a kvalifikált munkaerő a városi polgárságnak azt a részét erősíti, amelyik a kulturális fogyasztás potenciális piaca is egyben.

Ez a piac azonban nagyon szűknek bizonyult. A kutatás elején potenciális lehetőséget láttunk az egyetemi hallgatókban is, akikről feltételeztünk, hogy a jövő értelmiségi generáció új dimenziókkal is leírható fogyasztóiként választ adnak számos kultúra-fogyasztást illető felvetésünkre. Ezt a várakozásunkat a felmérések nem igazolták. A magyar hallgatók tömegei igen behatárolt anyagi lehetőségekkel bírnak, a külföldi hallgatók (akiknek száma Pécsen például már eléri a 2000 főt) ugyan több pénzzel és talán nyitottabb szemlélettel is

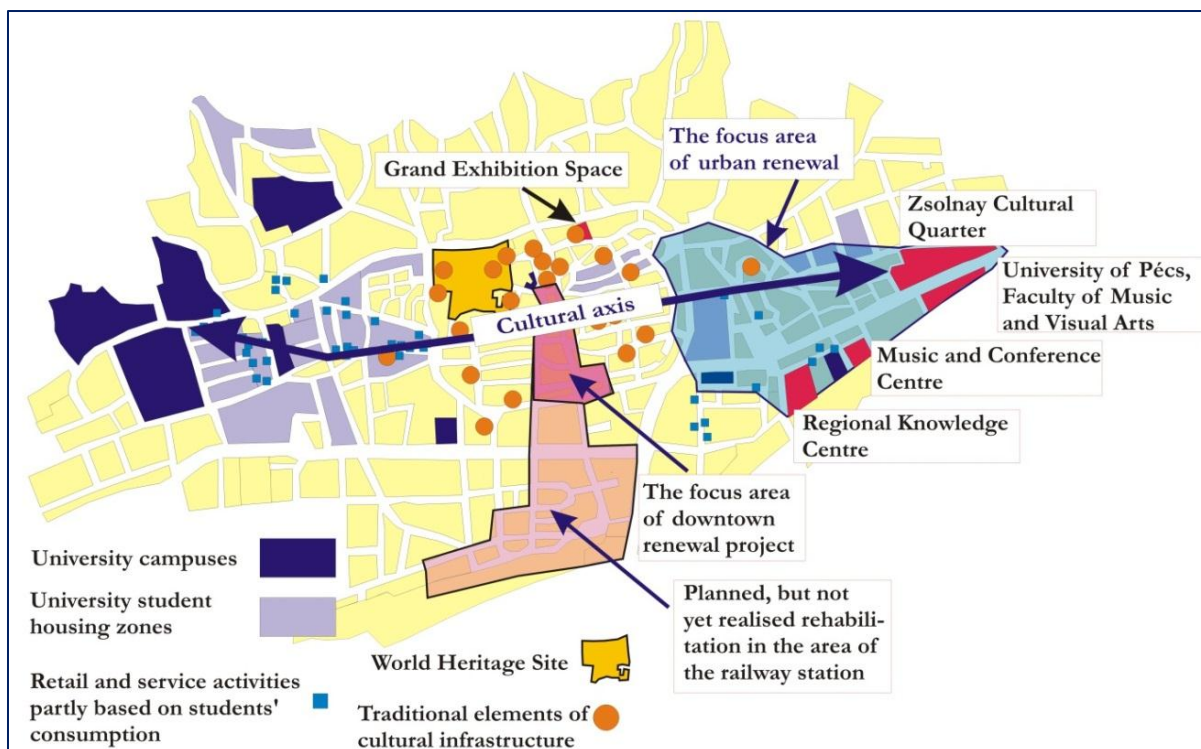
rendelkeznek, de úgy tűnik, hogy a kulturális kínálat még nem igazán reagált az ő jelenlétükre. Összességében az egyetemisták alakítják ugyan a kulturális gazdaság keresleti oldalát, de meglehetősen szegregált elemként jelennek meg, fogyasztási szokásaik révén eléggé határozottan elkülönülnek a város „felnőtt” polgáraitól.

Ez utóbbiakra is jellemző azonban az egyetemistákat is átható „fesztivál szemlélet”. A települések kulturális kínálatában áttörő közönségsikert leginkább csak az ingyenes rendezvények révén lehet kialakítani. Ez jelenthet egyfajta látható aktivitást, pezsgést, viszont teljesen alkalmatlan gazdasági fejlődési impulzusok kiváltására. Éppen a piaci elemeket lehetetleníti el a kulturális gazdaságban, és a közösségi finanszírozás csatornáit tolja előre, voltaképpen a közösségi szolgáltatások részévé teszi a – közérthetővé fazonírozott és általában gasztronómiai körítéssel tálalt – kulturális termékeket.

Ebben a rendszerben a kultúra gazdasági szerepe csak akkor tekinthető valamiképpen kitörési pontnak, ha jelentős, a városon kívül megtermelt jövedelmeket képes becsatornázni helyi fogyasztásra. Ebben az értelemben tőkeimport, másik oldalról tekintve viszont egyfajta kulturális exportként értelmezhető, azaz a helyi kultúra (termékek, szolgáltatások) településhatáron túlnyúló terjesztése, jó esetben értékesítése. Azonban a kulturális termékipar, vagy a kreatív ipar minden vizsgált településen – bár nem egyforma mértékben, de – gyenge lábakon áll, és a település gazdasági teljesítményéhez eleve igen szerény mértékben járul hozzá, így más csatornákat kell figyelembe venni. Az egyetemek önmagukban is valami ilyesmit valósítanak meg azzal, hogy a nagy központokban tízezres nagyságrendben fogadnak hallgatókat, akik milliárdos nagyságrendben költenek el olyan jövedelmeket, amelyek máshol keletkeztek, igen jelentős többletforráshoz juttatva e városok vállalkozásait és lakóit. Hasonló „exportként” jelenik meg a kulturális turizmus – már amennyire megjelenik. Éppen Pécs példája mutatja, hogy még az EKF-év kapcsán a városra irányuló médiafigyelem és az abban az évben tényleg változatos kulturális kínálat sem volt képest áttörést hozni a városnak a hazai turisztikai piacon elfoglalt pozíciójának tekintetében.

Más szempontból az EKF sikeresnek tekinthető Pécssett, és kiemeli a baranyai megyeszékhelyt a vizsgált városok köréből. Ez pedig a kutatásunk harmadik céljához kapcsolódó eredmények körét jelenti. A kulturális gazdaság elemei a vizsgált városokban széttagoltan, illetve a hagyományosan a központi funkciókat tömörítő terekben működnek, jelentős kivételt csak Debrecen megújuló struktúrái jelentenek. Pécssett viszont az EKF kapcsán olyan területileg is koncentrált beruházás-sorozat jött létre, amely a kulturális szolgáltatások és termékipar céljait egyaránt képes szolgálni, és amely nem csak új súlypontot képez a városon belül, hanem katalizátorává válhat a tágabb települési környezetének megújulási folyamatában is.

Pécssett a kulturális alapú városfejlesztés, bár éppen a város gazdasági szerkezetére gyakorolt hosszú távú hatásai látszanak kétségesnek, a funkcionális morfológiában mindenképpen hátrahagyta lenyomatát.

Forrás: Pirisi, G. – Trócsányi A. 2010

2. ábra A pécsi kulturális tengely

A város fejlődésének átalakulása egy olyan kulturális tengely mentén megy végbe, amely a kulturális funkciók hagyományos belvárosi koncentrációját feloldja, és azokat kiterjeszti olyan, városszerkezeti szempontból átmeneti övekbe, amelyek a kertvárosias lakóövezet peremétől a pécsi rozsdávő bizonyos területig terjednek. Ez a részben természetföldrajzi adottságokra (szintvonalak) fekvő kulturális tengely az egyetem legnagyobb campusát köti össze a belvárosnak a kulturális turizmus által is érintett zónáin keresztül a Zsolnay-negyed komplexumáig. A tengely által érintett lakóterületek piaci alapú rehabilitációja, részleges dzsentrifikációja, ha lassan – és a válság által megszakítottan – is, de megkezdődött. Ebben a folyamatban a kulturális gazdaság megjelenése a fizikai térben olyan fókuszpontokat alakít ki, amelyek jelentősen hozzájárulnak a város belső tereinek komplex megújulásához.

2. A publikált kutatási eredmények

A projekt során mindvégig törekedtünk arra, hogy az egyes részeredmények is részletesen bemutatásra kerüljenek. Ennek nyomán a projektben összesen 30 publikáció született, amelyből tíz angol, három pedig német nyelven látott napvilágot. A publikációs stratégiát úgy építettük fel, hogy egyszerre tárjuk a hazai társadalomföldrajz minél szélesebb körei elé a kutatás szakmailag érdekes részleteit, ugyanakkor nemzetközi szinten mérjük meg a legfontosabb, európai szinten is érdeklődésre számot tartható eredményeit. Ennek megfelelően születtek írások a Földrajzi Közlemények, a Földrajzi Értesítő, a Területfejlesztés és Innováció, a Fejlesztés és Finanszírozás és a Podravina hasábjain. A számos könyvfejezet

mellett – a honlapunkon ezek teljes szövegét is elérhetővé tettük – a támogatásból nemzetközi konferenciát is szerveztünk, valamint a téma (kulturális alapú városfejlesztés) különböző külföldi és hazai aspektusait vizsgáló kötetet adtunk ki magyar, német, osztrák, szlovén és cseh szerzők közreműködésével. Publikációs terveink megvalósításának jelenleg még nem értünk a végére. Két angol nyelvű tanulmányunkat¹ véglegesítjük, az elsőt beküldtük és már a kért revíziókat hajtunk végre rajta, míg a másik még ebben az évben benyújtásra kerül. A Szeged–Debrecen–Szombathely–Pécs felmérés komparatív eredményeit közös tanulmányban kívánjuk összegezni, ezt követi a megyei jogú városokkal kapcsolatban feltárt tanulságok közreadása. A szerteágazó vizsgálatoknak további számos olyan dimenziója van jelenleg, amely csak kéziratos formában létezik ebben a pillanatban (legfontosabb megállapításait a beszámoló szöveges részében igyekeztünk összefoglalni). Ezeket a következő hónapok folyamán részben hazai, részben nemzetközi folyóiratok hasábjain igyekszünk majd közzétenni. Publikációs eredményeink mind az OTKA, mind az MTMT felületén elérhetőek, ugyanakkor létrehoztunk egy adatbázist az intézeti weboldalunkon is. (<http://foldrajz.ttk.pte.hu/szervezeti-egysegek/tarsadalomfoldrajzi-es-urbanisztikai-tanszek/otkaprojekt>)

Tudományos együttműködésekben és az eredmények ismertetésében jelentős szerepet játszottak azok a nemzetközi konferenciák is, amelyeken a projekt keretében a csapat tagjai részt vettek. Az IGU regionális munkacsoportjainak összejövetelein túl az IGU 2012-es kölni világkonferenciáján, az EUROGEO (Association of European Geographers) 2011-es athéni és 2012-es dublini konferenciáján, valamint a Forschungssechseck der Universitäten együttműködés 2008-as (Marienské Lázně), 2010-es (Kutná Hora) és 2012-es (Maribor) rendezvényein is szoltunk jelen kutatásuk eredményeiről is.

A tudományos eredmények között mindenképpen fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a vezető kutató a projekt időtartama alatt, a kutatás eredményeit is felhasználva habilitált, Pirisi Gábor PhD-fokozatot szerzett, Stefán Klára PhD ösztöndíjas abszolutóriumának megszerzése után sikeresen tette le doktori szigorlatát, jelenleg az OTKA kutatásból kiinduló disszertációján dolgozik.

3. Eltérések a kutatási tervben megfogalmazottakhoz képest

A pályázathoz képest a kutatás fő pontjai, célkitűzései és módszerei alapvetően nem változtak, menet közben ezeket csak annyiban finomítottuk, amennyiben az időközben feltárt összefüggések árnyaltabb, vagy eltérő hangsúlyú megközelítéseket igényeltek. Viszonylag dinamikus alakult a kutatásban részt vevők köre. A kezdeti csapat (Trócsányi András vezetése mellett Hajnal Klára, Pirisi Gábor, Stefán Klára) ugyan végig aktívan

¹ Judit GYÜRE – András TRÓCSÁNYI: Universities in small and medium sized towns: towards a new identity? (Geografiska Annaler B) és Gábor PIRISI – András TRÓCSÁNYI: The evaluation of the ECoC2010 event in Pécs – social, economic and urban morphological aspects. (European Planning Studies)

közreműködött a kutatási tervben foglalt célok megvalósításán, de időben változó intenzitással. Hajnal Klára betegség, Stefán Klára gyermekvállalás miatt esett ki a kutatásból hosszabb-rövidebb időre. Részben ezért, részben egyéb körülményekre reagálva bevontunk a kutatásba több, a tanszéken korábban vagy jelenleg is dolgozó fiatal munkatársat, vagy PhD-hallgatót. Ez részben formális, részben informális módon történt. Kovács Péter elsősorban az adatbázisok létrehozásában és elemzésében volt segítségünkre. Gyüre Judit az egyetemek kultúrgazdasági szerepével kapcsolatos eredményeinket gyarapította.

4. A kutatás tudományos eredményeken túlmutató tapasztalatai és további lehetséges irányai

Jelentős tapasztalat volt, hogy a tervezett módszerek közül a kvantitatív elemzések nagyon nehezen alkalmazhatónak bizonyultak a kérdések megválaszolásában, mert a megfelelő adatbázisok létrehozása és összehasonlíthatóvá tétele igen komoly adathiányokba ütközött. A vizsgálni kívánt jelenségeknél a kvantitatív mutatók nem alkalmasak az e tekintetben sokszor esszenciális kvalitatív különbségek analizálására. Így a végeredményként az eredetileg vártnál sokkal kevésbé pozitívista szemléletű munkák láttak napvilágot.

A kutatás során sok tekintetben igyekeztünk meghaladni saját berögzült reflexeinket és korlátainkat. Olyan tanulási folyamaton mentünk keresztül, amelynek során rengeteg tapasztalatot szereztünk a projektalapú kutatásszervezés hatékonyabb és kevésbé hatékony kérdéseiről, valamint a különböző szakmai háttérű és világlátású kutatók munkájának összehangolásából. A korábbinál sokkal szélesebb és erősebb nemzetközi mezőnyben mérettük meg eredményeinket előadások, és jelenleg részben még elbírálás alatt álló publikációink révén, és számos releváns tapasztalatra tettünk szert adekvát publikációs stratégiákkal és taktikákkal kapcsolatban. Igen nagy haszonnal használtuk fel a könyvek és folyóiratok beszerzésére fordított összegeket, olyan információs bázist sikerült kiépítenünk, amely a tanszékünk profilját hosszú távon is meghatározni látszó városföldrajzi kutatások során a későbbiekben is kiválóan tudunk majd hasznosítani.

Ami a konkrét, előremutató kérdéseket illeti, érdemes lenne véleményünk szerint tágabb kontextusba helyezni a hazai, és velük párhuzamosan a kelet-közép-európai városok, regionális központok átalakulását. A kultúra, tapasztalatink szerint ennek csak egyik, helyenként marginális, helyenként némileg lényegesebb, de általában nem döntő tényezője. A városok dinamikus funkcionális morfológiai folyamatait számos egyéb tényező alakítja, amelyek között strukturális tényezők éppúgy megjelennek, mint a város- és fejlesztéspolitika irányai és irányváltásai. A jövőbeli kutatásoknak érdemes lenne arra koncentrálni, hogy a számos különböző folyamat eredőjeként sokszor hanyatló pályára sodródó városok hogyan képesek megbirkózni az olyan kihívásokkal, mint a helyzetüket leértékelő globális városverseny besűrűsödése a településhálózat ezen szintjére, az ökológikus gondolkodás megjelenése, vagy a helyi közösségek újjászervezésének igénye.

Végül, de nem utolsó sorban, meg kell említeni a kutatási támogatás kapcsán megjelenő addicionális hatásokat is. A támogatás jelentette motiváció mentén tovább fejlődött és megerősödött egy olyan jól strukturált kutatócsoport, amely egyre több hallgatót (alap-, mester- és doktori szinteken) képes motiválttá tenni és bevonni – elsősorban kvalitatív város – vizsgálataiba. A csoport tagjai nyilvános közszereplésekkel, népszerű-ismeretterjesztő írásokkal, előadásokkal is híret vitték a kutatásnak. Sikeres diplomamunkák, TDK dolgozatok születtek, 2012-ben sikerült szociológus végzettségű doktoranduszt beiskolázni a kutatási spektrum további szélesítéséhez. Szakértői tevékenységünket az egyetem és Pécs városa is elismerte: kutatási eredményeinkből hasznosít a PTE intézményfejlesztési terve éppúgy, mint Pécs MJV készülő fejlesztési koncepciója.